

CIVITAS PER POPULI

URBANISMUS, ÚZEMNÍ PLÁNOVÁNÍ A UDRŽITELNÝ ROZVOJ MĚST

doc. Ing. arch. Vladimíra Šilhánková, Ph.D.

PRAKTICKÉ KOMPENDIUM UDRŽITELNÉHO URBANISMU

CIVITAS PER POPULI

Tato publikace byla vydána v elektronické podobě jako doplňkový materiál pro účastníky stejnojmenného semináře pořádaného v listopadu 2010 na Magistrátu hlavního města Prahy. Kompendium je průvodcem k prezentaci a výkladu autorky, která seminář odborně zajišťovala.

Seminář a sborník mohl být připraven za laskavé podpory Magistrátu hlavního města Prahy v rámci projektu „Zajištění a realizace služeb environmentálního poradenství v roce 2010 – 2011“, jehož nositelem je 01/71. ZO ČSOP Koniklec.

Seminář byl spoluorganizován 01/71. ZO ČSOP Koniklec, Agenturou Koniklec, o. s. s občanským sdružením Civitas per populi.

URBANISMUS, ÚZEMNÍ PLÁNOVÁNÍ A UDRŽITELNÝ ROZVOJ MĚST

doc. Ing. arch. Vladimíra Šilhánková, Ph.D.

Motto:

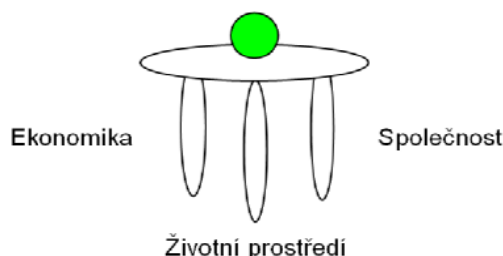
„Nedědíme Zemi po našich předcích, nýbrž si ji vypůjčujeme od našich dětí.”

Antoine de Saint-Exupéry

1 Pár poznámek úvodem Co je udržitelný rozvoj?

Je takovým způsobem rozvoje lidské společnosti, který uvádí v soulad hospodářský a společenský pokrok s plnohodnotným zachováním životního prostředí. Mezi hlavní cíle trvale udržitelného rozvoje patří zachování životního prostředí dalším generacím v co nejméně pozměněné podobě.

Základem udržitelného rozvoje je vytvoření rovnováhy mezi třemi pilíři – ekonomickým, environmentálním a sociálním.

Základním dokumentem „udržitelného rozvoje“ je **AGENDA 21**

Jde o dokument ze zasedání ke globální ochraně životního prostředí na Zemi, který vznikl jako výsledkem tzv. Summitu Země – konference OSN konané v Rio de Janeiro (Brazílie) v roce 1992. Agenda 21 je v podstatě soubor návrhů pro zlepšení kvality života obyvatel za podmínek udržitelného rozvoje. Agenda 21 klade 38 základních otázek - bodů, jejichž naplněním může dojít ke zvýšení kvality života v dané komunitě (městě, obci, regionu) nebo na Zemi. Základním postulátem fungování Agendy 21 v jednotlivých místech je skutečnost, že je závislá na co nejširším společenském souhlasu s naplňováním jednotlivých bodů a na spolupráci mezi sektory (úřady, občané, podnikatelé).

CIVITAS PER POPULI

Základními principy Agendy 21 jsou:

- společenská spolupráce na všech úrovních
- mezisektorová spolupráce (úřad - firma, občan - úřad, NNO - firma)
- odstraňování sociálních problémů a třecích ploch mezi občany
- veřejné řešení situací a zapojení veřejnosti
- spolupodílení se na rozhodování o kvalitě života

Od Agendy 21 se odvozuje tzv. **Místní Agenda 21**, což je nástroj pro uplatnění principů udržitelného rozvoje na místní a regionální úrovni. Jde o proces zkvalitňování správy věcí veřejných, strategického plánování (řízení) a zapojování veřejnosti při využívání všech dosažených poznatků o udržitelném rozvoji v jednotlivých oblastech. Jejím cílem je zvýšení kvality života ve všech jeho aspektech a zodpovědnost občanů za jejich životy i životy ostatních bytostí v prostoru a čase.

Místní		odkazuje na Vaše vlastní místo působení, bydliště, obec, případně region
Agenda		je slovo latinského původu a znamená program nebo také seznam věcí, které je třeba udělat, aby bylo dosaženo cíle
21		znamená, že se jedná o to, co musíme udělat pro (v) 21. století , vyzývá k uvažování v delším časovém horizontu

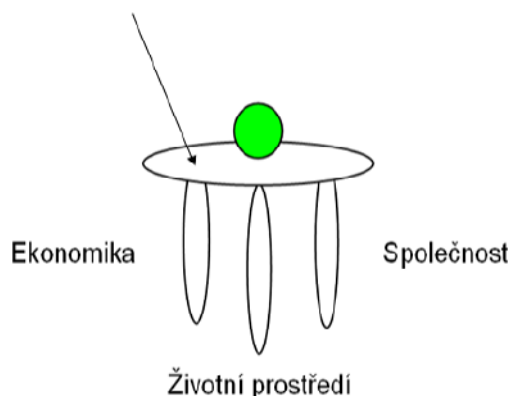

CIVITAS PER POPULI

2 Udržitelný rozvoj a současné město

Dovolte mi na úvod parafrázovat obrázek pilířů udržitelného rozvoje. Dle mého názoru je třeba ke třem pilířům „udržitelnosti“ přidat téma čtvrté, a to územní nebo chcete-li prostorovou dimenzi. Pak by náš obrázek „udržitelné trojnožky“ vypadal následovně ... zelená kulička je naše modrá planeta Země.

území jako platforma pro UR

Území je pak představováno nejen volnou krajinou, ale i a možná zejména! prostory zastavěnými – urbanizovanými. Místem, kde se bude územní dimenze udržitelnosti promítat nejintenzivněji, jsou pak území urbanizovaná intenzivně – tedy města. V současných městech můžeme vysledovat „škálu“ problémů spojených s následujícími tématy:

- Suburbanizace
- Brownfields
- Doprava
- Participace veřejnost v plánovacích procesech
- Veřejné prostory
- Bezpečnost

V následujícím textu se na ně zaměříme podrobněji¹.

¹ V textu se nebudeme věnovat problematice dopravy, protože ta sama o sobě, neměla by být zmíněna jen povrchně a schématicky by vydala na samostatnou takovouto a zřejmě i rozsáhlejší práci.

CIVITAS PER POPULI

2.1 Suburbanizace

Suburbanizace je proces rozšiřování předměstí, prostorová změna osídlení charakteristická hromadným stěhováním obyvatel z centrálních částí městských aglomerací a konurbací na jejich okraje a za administrativní hranice městských celků se zachováním úzkých funkčních vztahů nově osídlených území se sídelními jádry, je to kontinuální změna sociálního a fyzického prostředí z venkovského na předměstské.

Se suburbanizací se v globálním měřítku setkáváme v období po 2. světové válce zejména v USA, kde s rozvojem automobilismu bylo umožněno v masovém měřítku realizovat to, co dnes nazýváme „americký sen“, tj. vlastní bydlení v rodinném domě na venkově. Paradoxem přitom je, že vzniklé prostorové struktury nebyly ani vesnicí, ani městem. Byly pouhopouhou suburbii – nocehárnou stejných typových domů, kam a odkud se nebylo a není možno dostat jinak než automobilem.

V posledním desetiletí se změnil procesy, které fungují v rámci uspořádání naší sídelní struktury, ne tedy v rámci jednotlivých sídel, ale vztahy a vazby mezi jednotlivými sídly. Do roku 1989, kdy fungovalo centrální plánování, se sídelní soustava rozvíjela na základě určených normativů centrálního plánování. Po této změně se teprve mohla města začít rozvíjet přirozeným způsobem a objevil se fenomén, který byl centrálním plánováním do té doby potlačován – fenomén suburbanizace.

Suburbanizace, vystěhovávání obyvatel a „funkcí“ z jádrových území měst, byla již v té době rozvinuta v západní Evropě a na severoamerickém kontinentu, a to zejména v oblasti hledání kvalitního bydlení jinde, než v jádrových územích městských aglomerací. Důvody suburbanizace mohou být různé, v zásadě může jít např. o „útěk“ z nevyhovujícího prostředí kompaktního města s jeho sociálními problémy (kriminalita, drogy) nebo o dostatečnou ekonomickou sílu a sociální trendy obyvatel, kteří hledají jiné prostředí, plní si své sny apod.

Suburbanizace jako výsledek splnění „amerického snu“

CIVITAS PER POPULI

Lokální zvláštností u nás je, že do roku 1989 nejdostupnější typ bydlení na panelových sídlištích nesplňoval v první polovině 90. let prostorová, funkční ani estetická kritéria pro bydlení nově se formující vyšší třídy a reformující se třídy střední. Ti, kdo nově získali finanční prostředky, začali mít tendenci se vystěhovávat z území panelových sídlišť a hledat „vyšší kvalitu“ bydlení, zejm. v nově zakládaných lokalitách předměstské a příměstské rodinné zástavby, zprvu pouze Prahy, dnes však v podstatě již každého našeho velkého města. Suburbanizace s sebou ale přinesla celou řadu problémů, jejichž studiu je třeba se věnovat.

Suburbanizace, jak již bylo uvedeno výše, je chápána zejména jako „změna v rozmístění obyvatelstva a změna v prostorové struktuře příměstských území, a dále jako změna způsobu života "suburbanizujících" se obyvatel. V rámci studia suburbanizace je ale třeba věnovat se i problematice jejich prostorových dopadů do systému osídlení a jeho obslužnosti, rovněž roli místní, event. regionální samosprávy v usměrňování tohoto procesu.

Suburbanizace v České republice

Do poloviny 60. let 20. století byly nejdůležitějšími migračními cíli v České republice především uhelné pánve a další oblasti tzv. socialistické industrializace (nejvyšší migrační zisky vykazovalo v tomto období Ostravsko). Relativně významně se uplatňovala i pražská aglomerace, i když migrační zisky neodpovídaly její přirozené atraktivitě. V dalším vývoji se pánevní oblasti postupně přeměňovaly v emigrační jednotky. Jinou migračně ztrátovou oblastí bylo západní a jižní pohraničí, a také takzvané vnitrozemské pohraničí (hranice Středočeského kraje). Ke změně migrační bilance došlo však v polovině 70. let u řady jihočeských okresů, které byly dříve dlouhodobě ztrátové. Příčiny této proměny u nejslaběji osídlené oblasti ČR je třeba spatřovat v příznivých ekologických podmínkách na jedné straně a na straně druhé ve všeobecném potlačení významu ekonomických podmínek migrace. Od konce 60. let 20. století dochází k postupnému prosazování atraktivity Prahy, které vrcholí v druhé polovině 80. let nejvyššími migračními zisky hlavního města v poválečném období. V současnosti k rozsáhlejším ztrátovým územím nadále patří především pohraniční zóny i vnitřní periferie podél zemských hranic Čech a Moravy.

Suburbanizaci nelze ovšem zjednodušeně chápat pouze jako změnu v rozmístění obyvatelstva. Vedle obytné funkce dochází v dalších fázích k decentralizaci i některých komerčních aktivit. V širším pojetí je suburbanizace součástí celospolečenských změn spojených například s novými vzorci chování. Nové vzorce chování jsou pak umožněny novou společensko-hospodářskou situací, která dovoluje realizovat procesy a představy, převzaté z bohatých zemí. Společenská atmosféra podporuje určité „vzory“ chování (celebrit), které následuje určitá bohatší část populace. Celý proces je usnadněn změnou hierarchií hodnot. Za jiných okolností by byly předmětné vzory chování považovány za „neudržitelné“. O udržitelnosti rozvoje se sice hovoří, ale manipulací a tržními prostředky je možné i „neudržitelné“ prohlásit za vzorové.

Současné suburbanizační procesy byly v ČR akcelerovány v 90. letech. Migrační přírůstky do začátku 90. let zaznamenávala především města a výjimečně i jiné oblasti, pokud i v nich probíhala intenzivní výstavba panelákových sídlišť. Malé obce migrací obyvatelstva ztrácely. Tento migrační trend se po roce 1990 změnil. Malé obce začaly migrační obyvatele získávat, v nevelkých městech naopak převládl počet vystěhovalých nad počtem přistěhovalých.

CIVITAS PER POPULI

Suburbanizace se v ČR v současnosti projevuje utvářením rozsáhlého migračně ziskového území ve středočeském prostoru, na které se napojuje oblast Plzeňska. Jedná se o rozsáhlé zázemí Prahy a omezenější zázemí Plzně. Druhé rozsáhlejší migračně atraktivní území se zformovalo v zázemí brněnské aglomerace a ve středomoravském prostoru. V České republice se tak zformoval prostorový vzorec, v němž dominují migračně atraktivní oblasti v širší působnosti center Prahy, Brna a Plzně, přičemž tato samotná jádra jsou migračně ztrátová. K migrační ztrátě Prahy, ale i dalších českých a moravských velkoměst např. přispívá skutečnost, že pro nedostatek disponibilních bytů mnozí rodiče přestěhováním na venkov uvolňují dosavadní byty rodinám svých dětí. Ty totiž nemají naději získat jiným způsobem byt ve velkoměstě, v němž pracují. Ke stěhování z Prahy je vede i zvyšování nákladů na bydlení.

2.1.1 Vlivy a dopady suburbanizace

Územní souvislosti suburbanizace

Z hlediska urbanismu a územního plánování představuje suburbanizace fázi, při které se město dostává do situace, kdy pro investory nejsou možnosti efektivního rozvoje na vlastním území města ekonomicky zajímavé² a expanduje proto s lokací aktivit (především bydlení) do suburbánní oblasti se všemi dopady územními, provozními a enviromentálními.

Je zapotřebí zdůraznit, že neplánovaná suburbanizace z hlediska dlouhodobého časového horizontu nevyužívá efektivně potenciál území a navíc vytváří vyvolané náklady na dopravní a technickou infrastrukturu a další vybavení území.

Suburbanizace bývá zpravidla spojována s rozvojem nízkopodlažní zástavby, a to v územích nacházejících se mimo kompaktní město. V suburbánním pásu je dosahováno vysokých relativních přírůstků obyvatel imigrací, zatímco centrum a starší čtvrtě populačně stagnují, popřípadě obyvatelstvo zde začíná postupně ubývat. Suburbanizace je často spojována se stěhováním obyvatel s vyšším sociálním statusem z centrálních částí města na předměstí, a tím zvyšující se negativní sociální polarizací jádra a zázemí.

Vedle nové výstavby a imigrace obyvatelstva je pro suburbanizaci rovněž charakteristická transformace existující venkovské zástavby a změna způsobu života. Tento proces byl do určité míry ovlivněn v minulosti územním plánováním (viz výše).

V užším slova smyslu tento úkol v sobě zahrnuje důležité složky, a to jednak tvorbu veřejných prostorů a jejich systému, jako základní osnovy života města, tak zásad optimálního využití, provozu a intenzity využití území včetně potřeby větší koncentrace lidí a jejich kontaktů vyjádřených např. hustotou obyvatel na hektar. Třetí, velice významnou složkou je otázka obrazu sídla, který je adicí suburbánních souborů měněn někdy (ne-li většinou) nevhodně, na úkor existující identity, formace atp. Dalším významným faktorem pak je i vyváženost koncepce zástavby a volné krajiny.

² Suburbánní výstavba je ekonomicky výhodná především z hlediska okamžitého investičního efektu, bez přihlídnutí k dlouhodobému ekonomickému efektu.

CIVITAS PER POPULI

Třebaže suburbanizace je záležitostí především velkých měst (u nás jsou to Praha a Brno), suburbanizační faktory mají dopad na proměny menších sídel a měst v atrakčním okruhu velkých měst a jejich aglomerací. Za období 1992 – 2000 můžeme v uvedených přehledech sledovat celkový pokles městského obyvatelstva asi o 0,8 % (cca 80 000 obyvatel) a stejný nárůst venkovského obyvatelstva (0,8 %). Zatímco obyvatelstvo měst velikostních skupin od 3 000 obyvatel do 50 000 obyvatel vzrostlo nebo zůstalo stejné, ve městech nad 50 000 obyvatel počet obyvatel poklesl. V důsledku stěhování je největší úbytek měst v kategorii 47 500 – 90 000 obyvatel a největší nárůst obyvatel ve sledovaném období je u měst velikostní kategorie od 3 000 do 6 000 obyvatel.

Z hlediska urbanismu a územního plánování je důležité poznat a ovlivnit hlavní faktory a mechanismy, omezující nebo zpomalující tempo suburbanizace včetně jejich negativních důsledků narušujících území a jeho potenciál. Jedním z nejvýznamnějších společných jmenovatelů většiny faktorů je ekonomická efektivnost provozu v delším časovém horizontu. V dlouhodobém časovém horizontu tak představují provozní náklady (především cesty za prací, vybavením a rekreací) zdaleka nejvyšší položku nákladů na vybavení oproti investičním a provozním nákladům.

Pokud budeme posuzovat působení suburbanizace z hlediska provozních nákladů v území, můžeme dekomponovat celý systém na následující faktory rozvoje území:

- využití území a jeho intenzita
- funkční struktura
- provozní struktura
- prostorová struktura (uspořádání).

Komplexní působení jednotlivých faktorů pak ovlivňuje volbu konkrétního způsobu a formy koncepce rozvoje města.

Využití území a jeho intenzita

Území představuje jedinečný fenomén a zdroj, umožňující realizaci potřeb společnosti v prostoru a čase. Je to zdroj omezený a nenahraditelný. Intenzita využití území je velmi citlivý faktor, který na jedné straně umožňuje efektivní využití potenciálu území, ale může také při nadměrné nebo neúměrné exploataci území a jeho potenciálu vyvolat narušení nebo devastaci přírodního prostředí. Rozsah dopravních a inženýrských sítí a náročnost provozu je přímo úměrná velikosti území, je proto důležité stanovení optimálního stupně využití území, jako základního indikátoru ovlivňujícího celkovou efektivitu fungování území. Následující tabulka dokládá růst zastavěné plochy sídel u nás v průběhu 20. století.

Rok	Počet obyvatel území ČR	Výměra zast. plochy celkem (ha)	Výměra zast. plochy na obyvatele	Podíl zastavěné plochy na celkové výměře (%)
1930	10 674 388	74 682	0,6996	0,9470
1950	8 896 133	85 854	0,9651	1,0887
1970	9 807 697	112 564	1,1477	1,4274
1991	10 022 150	126 636	1,2292	1,6058
1999	10 278 098	130 102	1,2658	1,6498

CIVITAS PER POPULI

Proměny výměry zastavěné plochy na obyvatele

Od roku 1930 klesl počet obyvatelstva žijícího na území ČR o 400 tisíc, přesto se však zdvojnásobila celková zastavěná plocha na území naší republiky. Procentuelní podíl zastavěné plochy k celkové výměře našeho území vzrostl rovněž skoro dvojnásobně.

Funkční struktura (uspořádání)

Funkční uspořádání (funkční struktura) je další složkou skladby území, která může v pozitivním nebo negativním smyslu ovlivnit fungování a provoz města. Byla to právě prostorová segregace jednotlivých funkčních složek vybavení města v 1. polovině 20. století, která vytvořila nové provozní toky města tak, že začaly dosahovat kritické kumulace ohrožující životní prostředí a hrozící dopravním kolapsem vůbec. Dnešní pojetí funkcí města stále vychází z členění Athénské charty a členíme je na: bydlení, občanskou vybavenost, výrobu, rekreaci, dopravu a technickou infrastrukturu.

Město již ale dnes nechápeme jako striktně a puristicky oddělené funkční zóny, ale snažíme se o promíšení funkcí tak, abychom dosáhli pestrého koloritu městského prostředí vstřícného svou obytností obyvateli a návštěvníky, tento fenomén pak nazýváme urbanita. Třebaže tento požadavek se zdá v příkrém rozporu s Athénskou chartou, musíme si uvědomit, že řada daností z meziválečného období se změnila. Principiálně se totiž „otupila“ naléhavost striktního požadavku na oddělení bydlení a pracoviště. V druhé polovině 20. století vznikla jednak řada výrobních technologií, které se chovají šetrněji k životnímu prostředí a nárokům na dopravu (nákladovou), jednak v důsledku vyšší výkonnosti výrobních technologií se snižuje zaměstnanost v sekundéru a narůstá v terciéru a kvartéru. Tyto skutečnosti umožňují větší prolnutí funkcí mezi sebou i při zachování potřebné diferenciaci funkčních složek při jejich situování.

Provozní struktura (uspořádání)

Úkolem provozu města je zajištění, jak optimálního spojení mezi jednotlivými provozními celky města, tak vlastní obsluha jednotlivých aktivit městského vybavení.

Provoz vyjadřuje sídelní dělbu práce, která popisuje vztah mezi aktivitami vybavení. Provoz je charakterizován dopravní zátěží a je vyjádřen dopravními vztahy. Sídelní provoz charakterizuje dopravu osob, nákladů, zásobování vodou, likvidaci odpadních vod a odpadů, přenos energií a informací.

Mezi prvky urbanistické struktury rozeznáváme:

- vztahy vnitřní – (podle intenzity): intenzivní městské vztahy, městské vztahy, intenzivní příměstské vztahy
- vztahy vnější – vztah prvků k okolí, resp. vztahy mezi okolními prvky navzájem: intenzivní regionální vztahy, ostatní regionální vztahy; zvláštní charakter mají tranzitní vztahy.

Principy dopravního uspořádání by měly vycházet z funkční organizace, provozních kritérií a dopravního členění území města (sídelního celku) na jednotlivé dopravní zóny (funkčně zpravidla smíšeného charakteru) tak, aby byl optimalizován celkový objem přepravní práce.

CIVITAS PER POPULI

Prostorová struktura (uspořádání)

Vlastní prostorové uspořádání města a jeho formy prošly za dlouhá tisíciletí existence měst dlouhým vývoje. Prostorové uspořádání vyčleňuje v principu volné a zastavěné prostory a vytváří jejich konkrétní systémy.

Zastavěné prostory obsahují jednotlivá zařízení rozdílných funkčních aktivit (objekty a plochy). Zde se projevují nejrůznější způsoby forem a členění, velikosti a agregace, monofunkčnost a polyfunkčnost apod.

Na druhé straně jsou to volná a veřejná prostranství (na rozdíl od principiálně vyhrazených objektů a funkčních ploch v zastavěném území). Tyto volné prostory tvoří, jak provozní páteř města, tak vytvářejí základní prostor pro aktivity obyvatel. Jsou tedy měřítkem atraktivity a obytnosti městského prostředí.

Vzhledem k tomu, že městská struktura, zejména ve své osnově, vykazuje v čase značnou setrvačnost způsobenou především ekonomickou náročností případných funkčních, prostorových a provozních proměn, vzniká naléhavý požadavek variability a flexibility prostorové struktury, umožňující vyšší „pružnost“ při funkčních, prostorových a provozních změnách.

Ekologické a krajinné dopady suburbanizace

Od 90. let 20. století se v České republice města začínají výrazněji prostorově rozrůstat do okolní přírodní a venkovské krajiny, vznikají nové příměstské zástavby a satelitní městečka. To s sebou nese mimo jiné i negativní enviromentální a ekologické důsledky. Staví se samostatné rodinné domy, ale i různé sklady nebo výrobní závody. Trend nadstandardního rodinného bydlení stupňuje tlak na zábor půdy původně určené k zemědělskému a lesnickému využívání. Jednoúčelové využití krajiny pouze k bydlení je nesystémovým řešením, neboť postrádá zázemí v podobě ostatní infrastruktury. Přímo úměrně s velikostí aglomerace roste spotřeba pohonných hmot, produkce emisí z dopravy a ztráty energií a vody v rozvodných sítích. S neuspořádaným růstem izolovaných obytných zón vyvstává potřeba přesunout do těchto nových čtvrtí pracovní příležitosti, obchody a služby, která je ale spojená s vysokými náklady. Pro mnoho lidí představuje suburbie sen o životě na venkově. Lokalita se jim líbí, když není zastavěna, mají radost, že ze svého okna vidí na louku, pole nebo les. Pak dojde k situaci, že před jejich parcelou vznikne další řada domů, vysoké ploty nebo ohradní zdi.

Život z centra města se tak postupně přesouvá na jeho periferii. Větší koncentraci obyvatel provází otevírání nových obchodů a jiných zařízení na okraji města. Navíc se na okrajích měst rozmohlo i vystavování obrovských hypermarketů s velikostně jim odpovídajícími parkovišti. Lidé bydlící ve městě dojíždějí na jeho periferii nakoupit do hypermarketů, a to nejčastěji každý svým osobním automobilem. Podobná situace nastává při dojíždění lidí z příměstské zástavby do centra za prací. Zhoršuje se tak kvalita životního prostředí. Často vznikají dopravní zácpy, zvyšuje se hluchnost a produkce emisí. Ke snížení těchto nežádoucích faktorů by mohla přispět kvalitní veřejná doprava. Ta však není efektivní v místech, kde je hustota obyvatel nízká.

Také výstavba na greenfields („zelených loukách“) není příliš pozitivním jevem. Dochází k zástavbě nových pozemků, aniž by se projevila snaha řešit využití opuštěných objektů ve

CIVITAS PER POPULI

městě – brownfields. V městských aglomeracích se nevhodně mění podíly různých druhů využití území. Nejvýraznější konflikt je v prudkém nárůstu plochy zastavěného území (obytné, administrativní i nákupní zóny a infrastruktura) na úkor sídelní i příměstské vegetace využívané k rekreačním účelům.

Průmyslové, obchodní i obytné objekty a zejména městské komunikace a parkovací plochy nejsou odděleny dostatečně širokými patrovými clonami zeleně, které kromě estetického významu mají funkci prachového filtru a protihlukové bariéry. „Odpřírodnění“ urbánního prostředí má negativní vliv na zdravotní stav obyvatelstva a je v přímém rozporu s principy udržitelného rozvoje. Způsobů, jak můžeme vnímat krajinu, je velmi mnoho. Co si člověk pod pojmem "krajina" představí, určitě z velké části záleží na tom, kde a jak vyrůstal, ale také na druhu jeho vzdělání. Pro každého může to samé slovo znamenat něco trochu jiného a různé profese mohou mít ke krajině odlišný vztah. Samotný pojem krajina je u nás v současné době nejčastěji synonymem veškeré kulturní krajiny. Celkový vzhled krajiny, její potenciál, možnosti a způsoby ve využívání a další vlastnosti jsou výsledkem dlouhodobého vývoje přírodních složek a antropogenních vlivů. Uspořádání složek v krajině, prvků a vazeb mezi nimi je označováno jako krajinná struktura.

Současný model využívání krajiny je jednoznačně orientován na potřeby terciárního sektoru (obchod a služby, včetně dopravy). U nás se satelitní městečka svobodně rozplizují do krajiny. Vzniká něco, co není městem, ale zároveň není ani přírodou. Krajinu v okolí velkých měst navíc stále víc protínají betonové tepny /rychlostní komunikace/, po kterých se sice můžeme přesunovat, ale v krajině, zejména dálnice, fungují jako neprostupné zdi. Krajina je svázaná sítí různých komunikací, které se sice stavějí pro momentální užitek, a rozhodně ne pro krásu, a tím krajina degraduje a vytrácí se z ní přírodní i estetické hodnoty.

Morfologicky a sociálně ekonomicky se česká periferní urbánní i suburbánní venkovská krajina transformuje po vzoru mnoha západoevropských zemí, avšak s tou výjimkou, že krajinotvorné pochody, které v ní probíhají, mají větší dynamiku vývoje v čase. Patrné je to zejména u krajinné implantace obchodně-komerčních prvků. Tento strukturální prvek krajiny velmi výrazně ovlivňuje soudobý charakter jejího využívání, a to především v periferní urbánní poloze. Teprve tato geografická poloha v návaznosti na vhodné dopravní napojení v území dovoluje investorům plně využít „přednosti“, jaké spotřebitelům nabízí nové velkoplošné obchodní stavby. Počítá se přitom s vysokou mobilitou klientů, a tak prioritně jsou v území řešeny otázky dostatku ploch pro parkoviště a nové komunikace.

Projevy rezidenční suburbanizace v sociální oblasti

Suburbanizace je součástí procesu vývoje měst a mezi její znaky patří prostorová i sociální segregace. Tento vztah prostorové a sociální segregace je oboustranný, stejně jako vztah fyzické a sociální struktury města. Je většinou chápána se svými negativními projevy. Negativní projevy suburbanizace jsou hodnoceny jako nežádoucí, vedoucí k sociální segregaci. Tento proces ve srovnání s rozvinutými státy není v naší zemi dosud tak rozsáhlý a nemá tudíž tak negativní dopady. Suburbanizační procesy jsou odlišné mezi jednotlivými typy suburbií v intenzitě i v dopadech. Obecně nedochází k tak silné sociální segregaci, ovšem její znaky jsou identifikovány a nelze je opomíjet.

CIVITAS PER POPULI

Suburbanizace je z hlediska sociálních dopadů výrazně selektivní proces, který se týká pouze určité skupiny obyvatel a vede k posílení sociální segregace, která je též zesilována prostorovým řešením sídla. Domy jsou poskládány vedle sebe, za sebou ... bez řešení dalších vazeb a zejména potřeb obyvatel. Většinou jsou nové lokality čistě monofunkční, určené pouze pro bydlení. Při plánování suburbií je tak velmi často opomíjen sociální aspekt sídla, neboť plánování suburbií se většinou zabývá pouze lokalizací „nového městečka“.

Míru sociální segregace lze odvodit dle typu rezidenční suburbanizace. Nejnižší riziko sociální segregace vyvolává zástavba v intravilánu obce či individuální výstavba na okraji zastavěného území. Vyšší míru segregace již vyvolává kolonie rodinných domků přilehlá k zastavěnému území, samostatně stojící kolonie rodinných domků. Nejvyšší míru selektivního procesu poté lze očekávat v suburbiích typu „uzavřená komunita“.

V souvislosti s typickými sociálními znaky suburbanizace lze popsat s určitou mírou zjednodušení typický profil novousedlíka. Sociální strukturu charakterizujeme pomocí ukazatelů sociální a socidemografická struktury obyvatelstva. Profil novousedlíků v sobě odráží některé znaky suburbanizace, a to zejména důvody, vedoucí ke stěhování z měst do zázemí. Suburbanizace je provázena zřetelnými důvody vystěhování: environmentálními a bytovými. Profil migrantů do suburbií je odlišný například od profilu migrantů, stěhujících se z měst do zázemí například z důvodu ekonomických (klasickým projevem je stěhování do rekreačních objektů a chat v zázemí města). Věková struktura novousedlíků je charakteristická silnějším mladší a střední věkovou kategorií, z hlediska rodinného stavu zakládající rodiny. Vzdělání dosáhli novousedlíci převážně středního a vyššího. Jedná se o vyšší a střední vyšší příjmové vrstvy. Nejvyšší sociální vrstvy obyvatelstva mají preference bydlení posunuty mimo nová suburbia.

Obytné prostředí suburbií

Sociální prostředí vytváří sociální struktura jedinců i sociální chování skupiny. Lze vycházet z faktu, že v procesu suburbanizace se určitá sociální skupina stěhuje do určitého prostředí. Sociální skupina, stěhující se do suburbií má tak podobné projevy chování v prostoru, podobné znaky. Sociální chování lze velmi zjednodušeně popsat takto: muž nebo i žena dojíždí do zaměstnání do města, případně žena je na mateřské dovolené nebo v domácnosti. Dítě navštěvuje mateřskou nebo základní školu. Rodiče ho vozí s sebou do města. Většinou

CIVITAS PER POPULI

rodina nakupuje ve městě. Volnočasové aktivity realizuje také ve městě (kultura, zájmy,...). Tento profil ovšem souvisí s možnostmi v suurbíích a odlišuje se v závislosti na typu suburbia a vybavenosti sídla. Občanská vybavenost začíná být preferována i v místě bydliště.

Sociální prostředí spoluvytváří též míra komunitního života, která je v suurbíích velmi nízká, spíše nulová. Lze hovořit mnohdy o absenci komunitního života. Místní komunity, založené na sousedských vztazích se vytváří velmi těžko, zájmové komunity fungují spíše ve městech, případně u starousedlíků. V suurbíích tak dochází ke ztrátě sociální soudržnosti a významu občanské společnosti a obecně ztrátě zájmu o věci společné. Chybí předpoklady a vhodné podmínky pro vznik místních komunit. Rozvoj komunitního života lze podpořit vhodnými podmínkami, které jsou mnohdy v suurbíích velmi potlačeny. Jedním ze základních předpokladů rozvoje sociálních vazeb je vytvoření veřejného prostoru. Čistě monofunkční bytová výstavba tak nevytváří podmínky pro vznik a rozvoj komunitního života. Oblasti se smíšenými funkcemi mají větší smysl pro komunitu.

Noví usedlíci jsou starousedlíky převážně negativně vnímáni. Původní obyvatelé obce (místní části) pociťují rozdílný sociální statut ve srovnání s novými občany. V předchozí socialistické éře byl sociální statut obyvatel obcí „za městem“ nízký, což kontrastuje se současnou situací a stavem v suurbíích. Projevují se rozdílné vzorce chování, novousedlíci přinášejí městské projevy životního stylu. Noví občané využívají původní „obecní“ majetek, užívají dětská hřiště v obci, lavičky atd.

Suburbanizace s sebou přináší též pozitivní dopady v oblasti sociální. Mezi tyto příznivé dopady lze zařadit: proměnu sociodemografické struktury, proměnu společenskou, kulturní, aktivitu nových občanů, ekonomickou proměnu obce (oživení drobného podnikání, živnostníci).

Snahou je, aby k dobré adrese a pěknému domu přibylo též kvalitní sociální prostředí, navázaly se sociální vazby, noví obyvatelé se zapojili do komunitního života a vytvořila se opět jedna obec. Budování sociálních – společenských vazeb je pomalý a složitý proces. Jistě však existují způsoby, jak zabránit negativním projevům suburbanizace v sociálním prostředí.

CIVITAS PER POPULI

Prostředí pro hry dětí?

Otázkou je, zda současné sociální prostředí uspokojuje nové obyvatele, zda je představou každého novousedlíka a zda by nevolili raději jiný způsob života: Je toto vize každého novousedlíka? Není alternativní volby?

Problémů spojených s procesy rezidenční suburbanizace je jistě mnoho, jsou však i možnosti, jak těmto negativním procesům zabránit. Obec má možnosti usměrnit nejen svůj územní rozvoj, ale má právo i zodpovědnost za komplexní rozvoj sídla, včetně široce chápaného kvalitního životního prostředí. Nabídky developerských a realitních společností představují lákavé možnosti pro rozvoj obce, ovšem firmy ne vždy plní své cíle a sliby, spočívající například ve výstavbě společenského zařízení, opravách budov, výstavby komunikací atd. Strategické zájmy a cíle firem jsou jiné než zájmy obce, která bývá mnohdy bezmocná vůči vymáhání „dluhů“, v podobě nesplněných slibů.

Literatura k tématu

Šilhánková, V. a kol.: *Suburbanizace – hrozba fungování (malých) měst*, Civitas per Populi Hradec Králové 2007

Baše, M., Cílek, V.: *Krajina domova v době rozpadu města a přeměny venkova*, Veřejná správa 19/2006

Gremlica, T.: *Hrozba jménem Urban Sprawl: Chaotický růst městských aglomerací ohrožuje i Českou republiku*, Veřejná správa 26/2001

Hájek, P. (ed.): *Agenda 21 pro udržitelnou výstavbu*, CIB Report Publication 237, ČVUT Praha 2001

Hampl, M.: *Geografická organizace společnosti v České republice: Transformační procesy a jejich obecný kontext*, Univerzita Karlova, Praha 2005

Hnilička, P.: *Sídelní kaše. Otázky k suburbánní výstavbě rodinných domků*, ERA Brno 2005

Hřebík, Š., Třebický, V., Gremlica, T.: *Manuál plánování a vyhodnocování udržitelného rozvoje na regionální úrovni*, EnviConsult s.r.o., MMR ČR Praha 2005

CIVITAS PER POPULI

- Krier, L.: *Architektura – volba nebo osud*, Academia, Praha 2005
- Markvart, J.: *Suburbanizace, pěší pohyb a krajina. Příklad města Brna*, Urbanismus a územní rozvoj 5/2002
- Musil, J. a kol.: *Lidé a sídliště*, Nakladatelství Svoboda Praha 1985
- Ouředníček, M.: *Suburbanizace v kontextu urbanizačního procesu*,
<http://www.natur.cuni.cz/~slamak/uvm/suburb.html>
- Seják, J. a kol.: *Oceňování pozemků a přírodních zdrojů*. Grada Publishing, Praha 1999
- Sýkora, L. (ed.): *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*, Ústav pro ekopolitiku 2002

2.2 Brownfields

„Brownfields“, resp. „brownfield sites“ jsou staré, nevyužívané nebo ekonomicky nedostatečně efektivně využívané průmyslové a logistické zóny a komerční či obytné objekty v kompaktně zastavěných územích a zemědělské, vojenské (devastované armádní činností na bývalých vojenských základnách a v dalších vojenských prostorech) i další plochy a budovy ve „volné“ krajině. Představují zásadní problém a překážku pro další rozvoj obcí, měst i regionů směrem k udržitelnosti. Vyznačují se neprůhledným majetkoprávním uspořádáním, zdevastovanými výrobními či jinými budovami a přítomností starých ekologických zátěží. Ty jsou reprezentovány cizorodými, velmi často toxickými látkami, jimiž je kontaminovaná půda, podzemní a povrchové vody i objekty. Na pozemcích i v budovách bývají z minulých období shromážděné nebo přechodně uskladněné odpady, včetně nebezpečných, a vyskytuje se zde velké množství „černých skládek odpadů“. Významným rizikem jsou zbytky strojního a technologického vybavení, které mohou obsahovat náplně s chemickými sloučeninami nebezpečnými pro životní prostředí i pro zdraví lidí. Okolí „brownfields“ je často vylidněné a nebezpečné. Zahraniční i tuzemští investoři odmítají do těchto území vstupovat v důsledku obav z vysokých nákladů spojených se sanací starých ekologických zátěží a s předinvestiční přípravou pozemků. Nejprve byly tímto termínem označovány pouze staré, opuštěné průmyslové zóny a logistická centra s rozsáhlými skladovacími prostory, která se nacházejí na administrativním území měst. Postupně začal být termín „brownfields“ vztahován také na nevyužívané, zdevastované komerční, administrativní, obytné a další (např. nemocniční) objekty a pozemky v urbanizovaném území, zemědělské objekty ve „volné“ krajině, jakož i plochy a budovy v minulosti využívané k vojenským účelům. V současnosti se takto označují i zanedbané, zpustlé menší části areálů i budov jinak prosperujících podniků, jejich neupravené okolní pozemky patřící obci či jiným vlastníkům, okolí čerpacích stanic a parkovišť bez stálé zeleně a nevzhledné, zanedbané veřejně přístupné plochy na sídlištích. Vážný problém omezující možnosti rozvoje konkrétních regionů představuje skutečnost, že se zvyšuje nepoměr mezi rekultivacemi a celkovými regeneracemi brownfields na jedné straně a novou výstavbou na greenfields (které se mohou v budoucnosti samozřejmě rovněž stát brownfields) na druhé straně.

Problém brownfields je vnímán ve městech a urbanizovaných území ve vyspělých zemích od konce 70. let, a ve své širší souvislosti je spojován s principy kompaktního města a udržitelného rozvoje.

2.2.1 Urbanistický problém brownfields

Soudobá města a osídlení procházejí kvalitativní proměnou, kdy končí jejich převážně industriální charakter a začíná jejich postindustriální období. Výslednou podobu a charakter měst v tomto budoucím období nelze sice konkrétně určit, existuje však řada tendencí dalšího vývoje a rozvoje měst, které naznačují řešení současných naléhavých problémů dalšího rozvoje městského organismu. Současná etapa vývoje a rozvoje měst je tedy charakterizována řadou faktorů a trendů, často i protikladných.

Území, na kterých se nacházejí brownfields, mají většinou strategickou polohu a velký potenciál pro zajištění základních městských funkcí. Jejich efektivnímu využití a znovuzapojení do organismu města brání především náklady na odstranění následků

CIVITAS PER POPULI

předchozích aktivit (včetně kontaminace), často složité majetkoprávní vztahy a především absence ekonomicky proveditelných projektů, atraktivních pro potenciální investory.

2.2.2 Socioekonomický problém brownfields

Brownfields mají několik aspektů hodnocení (prostorové, stavebně-technické, ekologické hodnocení atd.). Zároveň v sobě nesou též určitou hodnotu reprezentující sociální prostředí. Tato charakteristika sociálního prostředí kvalitativního obsahu hodnotí sociální strukturu brownfields samotného, případně regionu, v jehož území se brownfields nachází.

Sociální prostorovou strukturu brownfields a širšího regionu, města lze studovat ve vazbě na sociálně-prostorovou strukturu obyvatel. V rámci hodnocení stavu je vhodné se zaměřit na stanovení demografického, sociálně-ekonomického a etnického statusu obyvatel a hodnocení sociálně patologických jevů. Demografický status je podmíněn věkovou strukturou obyvatel, velikostí domácností, počtem dětí atd. Dalším faktorem, který je sledován v souvislosti se sociální strukturou, je sociálně-ekonomický status. Sociálně-ekonomické postavení odráží například vzdělanostní strukturu a profesní strukturu populace. Významným prvkem této hodnoty je též kvalita bytového fondu. Etnický status má své významné opodstatnění zejména v prostředí silných národnostních menšin. Vyjadřuje národnostní a etnické složení populace, včetně rozložení populace dle náboženského vyznání. V souvislosti se studiem sociální struktury, nelze neakcentovat výskyt sociálně-patologických jevů, které úzce souvisí s četností neúplných rodin, mírou rozvodovosti a potratovostí.

V rámci hodnocení stavu je vhodné se zaměřit též na vývojové ukazatele, reprezentující určitou dynamiku vývoje struktury v čase. Zajímavým ukazatelem je územní diferenciací populačního vývoje, a to v rozlišení vývoje přirozeného a migračního přírůstku.

Při studiu sociálních vazeb a sociálního prostředí je dalším pohledem též hodnocení exponovanosti lokality z hlediska aktivit běžného života města. Toto hodnocení je dáno zejména prostorovou lokalizací areálu. Ve vztahu k sociálním vazbám má však též své opodstatnění. Území vykazují různou míru aktivit v čase. Aktivity se výrazně liší svým typem, podmíněným převažující funkcí a zejména sociální strukturou.

Jednotlivé statusy v sobě obsahují základní charakteristiky sociální, demografické a sociodemografické struktury obyvatelstva. Mezi základní charakteristiky patří sledování rozložení obyvatelstva dle věku, národnosti, náboženství, vzdělání, ekonomické aktivity, zaměstnanosti, profese. Důležitými charakteristikami je hodnocení struktury domácností. Studování procesů celkové, přirozené a migrační měny je dalším významným kritériem kvalitativního hodnocení. Tato hodnocení jsou účelná též při sledování vývojových změn v čase. Další charakteristikou, obsaženou v jednotlivých stavech, je hodnocení kvality bydlení dané hodnocením domovního a bytového fondu – jeho velikostí, strukturou, vybaveností atd. Způsoby hodnocení sociálního prostředí jsou závislé na dostupnosti a struktuře dat. Mezi standardní metody patří vyhodnocování statistických dat, realizace samotných šetření sociologických průzkumů s použitím různých technik.

2.2.3 Ekologický problém brownfields

Ekologický problém (území s ekologickou zátěží) obvykle, ale ne vždy, doprovází problematiku brownfields. Předěšlé procesy a využití území totiž často zanechaly nejen

CIVITAS PER POPULI

na území, ale také na nemovitostech stopy, které ohrožují zdraví nebo životní prostředí. Proto je pak nutné je snadno či složitě odstraňovat. Bez vyřešení problematiky případného ekologického znečištění lokality a jeho sanace je proces opětového využití brownfields většinou neuskutečnitelný, zejména tam, kde uvažujeme o změnách využití území.

Přítomnost ekologických zátěží na území obcí lze často předvídat, nelze však bez podrobnějších analýz určit, o jak vážné, drahé a časově náročné odstranění zátěže vlastně jde. Velmi málo obcí má dnes analýzy vztahující se k možnému ekologickému poškození a k zátěžím na pozemcích a budovách ve svém území. Tato problematika a potřeba příslušných analýz zatím příliš nepronikla do podkladů nutných pro plánovací procesy a stavebních nebo jiných úředních řízení. Přesto tento problém ve většině obcí existuje. Otázka je, jak malý nebo velký vlastně je. Shromažďování informací o lokacích možného ekologického poškození v již zastavěném území by se mělo stát jedním z hlavních podkladů, jak při přípravě územně plánovací dokumentace, tak v územním a stavebním řízení.

Příklady revitalizace brownfields v zahraničí.

Essen, Německo – konverze průmyslového areálu na bydlení

CIVITAS PER POPULI

Parc André Citroën, Paříž, Francie – konverze průmyslového areálu na park

Bottrop, Německo – konverze výsypky na umělou sjezdovku

CIVITAS PER POPULI

Muzeum D'Orsay, Paříž, Francie – konverze vlakového nádraží na galerii

Literatura k tématu

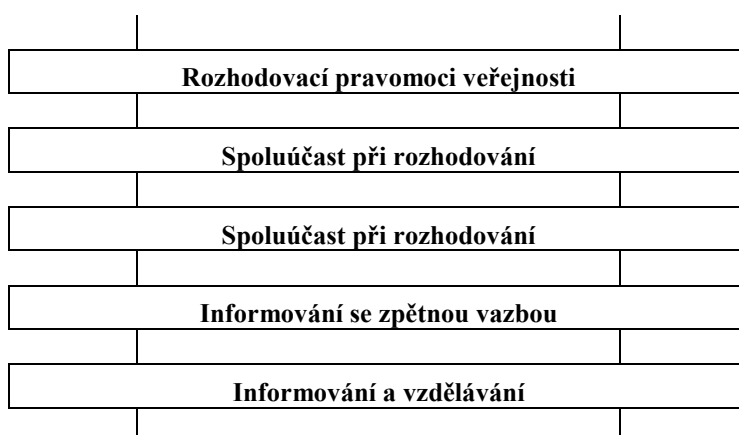
- Šilhánková, V. a kol.: *Rekonverze a revitalizace vojenských brownfields*, Univerzita Pardubice 2006
- Česká strategie regenerace brownfields, Pracovní verze k připomínkování, 11. srpna 2004
- Drozen F., Ryska J., Vacek A. a kol., *Oceňování majetku*, VŠE, Praha 1997
- Fiala, P., *Projektové řízení – modely, metody, analýzy*, Praha 2004
- Hlaváček, A., *Hospodaření s majetkem obcí*, in URBIS '99 Sborník přednášek odborného doprovodného programu, 6. mezinárodní veletrh technologií a služeb pro rozvoj obcí a měst, Univerzita Pardubice 1999
- Jackson J., *Brownfields ABC*, IURS 2003, www.brownfields.cz
- Jackson, Bergatt J. a kol., *Brownfields snadno a lehce*, IURS n, Institut pro udržitelný rozvoj sídel o. s., Praha 2004
- Maier, K., Řezáč, V., *Ekonomie v území. Urbanistická ekonomie.*, ČVUT Praha 1997
- Marhold, K. a kol., *Obnova sídel*, ČVUT Praha 1992
- Merežko, P., *Financování nevyhovujících území a objektů*, STAVITEL 01/2005 www.brownfields.cz
- Revitalizace „brownfields“ v obcích ČR – metodika monitorování a nové využívání ploch a objektů*, Praha, 2003
- Rosenau M., *Řízení projektů*, Computer Press, Brno 2000
- Sitte, C., *Stavba měst podle uměleckých zásad*
- Sýkora, L., *Teoretické přístupy ke studiu města. Teoretické přístupy a vybrané problémy v geografii*, Praha 1993
- Vytlačil, D., *Managerské informační systémy 30. Projektové řízení a řízení projektů*, ČVUT Praha 2001
- Zemánková, H., *Rekonverze starých továren*, VUT Brno 1991

2.3 Zapojení (participace) veřejnosti

Účast občanů neboli participace, je v našem právním řádu uzákoněna zejména v územně plánovacím procesu. Jedná se o veřejné projednání zpracovaného územně plánovacího dokumentu. Zapojení veřejnosti do dalších plánovacích procesů je sice povinné (např. povinnost zveřejňovat a umožnit připomínkovat rozpočet obce) ale jejich praktické uplatňování je v zásadě formální anebo není spoluúčast veřejnosti požadována vůbec (např. tvorba strategických dokumentů). Zapojení veřejnosti ve všech plánovacích procesech je ale žádoucí a vychází nejen z aktuálních teoretických znalostí v oblasti plánování města, ale má již i řadu pozitivních aplikací (zejm. přístupy plánování v souladu s principy udržitelného rozvoje – Místní agenda 21 apod.)

Existuje více schémat úrovní zapojení veřejnosti. Jedním z nich je např. tzv. "žebřík zapojení veřejnosti", který popisuje jednotlivé úrovně zapojení veřejnosti od prosté informovanosti až po delegování rozhodovacích pravomocí na veřejnost. V různých úrovních jsou potom různé techniky, jak s veřejností pracovat. Žebřík samozřejmě neznamená, že nejlépe je veřejnost zapojena, pokud je úroveň na nejvyšší příčce, ale spíše znázorňuje různé techniky účasti veřejnosti. Pro každý typ činnosti plánovacího, ale i realizačního procesu se také hodí jiná technika. Kvalitně zapojená veřejnost musí být zapojena s využitím více než jedné úrovně.

Žebřík zapojení veřejnosti

Literatura k tématu

Klapková, Z. a kol. *Návod k použití Místní Agendy 21*. Praha: Ministerstvo životního prostředí, 2001

Metodika pro místní Agendy 21 v České republice. Strategie, postupy a techniky uplatnění MA21 na místní a regionální úrovni ČR, Praha: Český ekologický ústav, 2003

Perlín, R. *Strategický plán mikroregionu. Metodická příručka pro zájemce o strategické plánování ve venkovských mikroregionech a obcích*. Praha, 2000

Reitschmiedová, A. a kol. *Metodika pro místní agendy v ČR. Strategie, postupy a techniky uplatnění MA21 na místní a regionální úrovni v ČR*. Praha: Český ekologický ústav, 2003

www.ma21.cz, www.agenda21.cz

CIVITAS PER POPULI

2.4 Veřejné prostory

Vedle zavádění participace do plánování měst patří do skupiny „plánování města pro člověka“ pozornost věnovaná veřejným prostorům. Problematikou veřejných prostorů se začal v 60. letech 20. století v Evropě jako první věnovat Prof. Jan Gehl z Kodaně. Na jeho práci pak navázali další, zejména v USA skupina pod vedením W. B. Whyta a s ní spojená nadace Project for Public Spaces – PPS.³

Úspěšný a neúspěšný veřejný prostor

Prof. Gehl přistupuje k veřejným prostorům města nikoli jako k prostorově výtvarné kreaci, jak to činili generace architektů a urbanistů od renesance, ale jako k „obývacích pokojům města“ tj. k místům, která mají vytvářet příhodné podmínky pro život obyvatel města. Zabývá se tím, co lidé na veřejných prostranstvích dělají – chodí, sedí, setkávají se, mluví spolu, hrají si, oslavují apod. J. Gehl definuje na veřejném prostranství tři základní typy aktivit. Jsou to aktivity povinné tj. ty, které musí v prostoru proběhnout, tento vypadá jakkoli (chůze, čekání na zastávce), aktivity volitelné, tj. ty které proběhnou, pouze je-li veřejný prostor vhodně upraven (sezení na lavičce, postávání) a aktivity společenské tj. kontakty mezi lidmi, kteří se na veřejném prostoru shromáždili (debaty, hry dětí). Podle množství společenských aktivit je potom možné vyhodnotit, je-li veřejný prostor úspěšný či nikoli, protože zde platí prostá přímá úměra, že čím více společenských aktivit v prostoru probíhá, tím je úspěšnější. Úspěšnost veřejného prostoru proto nezávisí na tom, jak vysoce kvalitní je po stránce estetické, ale jak je vhodný pro pobyt a život lidí na něm.

³ V České republice působí pobočka této nadace v Brně pod názvem Partnerství pro veřejná prostranství

CIVITAS PER POPULI

Povinná, volitelná a společenská aktivita

Jak vyplynulo z předchozího textu, současná doba klade na veřejné prostory nové požadavky. Už nestačí, aby byl veřejný prostor pěkně upraven, musí splňovat další požadavky rozvíjející se občanské společnosti počátku 21. století. Na několika místech předchozího textu jsme se mohli setkat s termíny jako "obyvatelnost", "kvalitní či dobrý veřejný prostor" nebo "demokratičnost" či "komunita". Ještě bych k nim měla připojit termín "trvale udržitelný", který dle mého názoru z předešlých termínů přímo vyplývá. Právě toto jsou klíčová slova pro tvorbu veřejných prostorů na prahu 21. století. Pojďme se je tedy pokusit rozklíčovat.

Obyvatelnost

Obyvatelnost, jak vyplývá z výše uvedeného je hlavním požadavkem na veřejné prostory. Ve své podstatě na tomto požadavku nic nového není, protože veřejné prostory v minulosti proto, aby vůbec mohly sloužit svému účelu, samozřejmě musely být obyvatelné. Jen se zdá, že přes nános projekční konvence se v období 2. poloviny 20. století na tento fenomén veřejného prostoru pozapomnělo. Projektování veřejných prostorů se stalo jakousi výtvarnou abstrakcí, při níž šlo zejména o to, jak bude projektovaný prostor působit na plánu v půdorysu, než jak potom bude působit v praxi. Architekti se začali doslova vyžívat v tvorbě geometrických obrazců dlažby či uspořádání laviček, aniž se pokusili zamyslet se nad tím, co toto krásné pravidelné a geometricky jistě nápadité uspořádání přinese lidem, kteří budou daný prostor každodenně využívat.

Dobrá dostupnost

Veřejný prostor musí být snadno dostupný, zejména pro pěší a cyklisty, případně pro MHD. Moderní demokratická společnost nesmí zapomínat ani na přístup pro handicapované skupiny obyvatel, což nejsou jen lidé upoutaní na invalidní vozík, ale oproti standardní populaci to jsou třeba i maminky s kočárky či malé děti. Zapomínat by se nemělo ani na zrakově postižené. Není nic platný dobrý design a kvalitní zpracování, pokud je veřejný prostor nedostupný nebo dostupný jen s velkými obtížemi.

CIVITAS PER POPULI

Vodící pruh pro nevidomé na pěší zóně v Hradci Králové – za několik desítek tisíc vybudovaný vodící pruh končí pod předzahrádkou restaurace, kterou v těchto místech povolil ten stejný úřad, který žádal vybudování vodícího pruhu

Různé podchody a nadchody dostupnost veřejného prostoru výrazně omezují. Podchody se navíc stávají zdrojem sociopatologických jevů – kriminalita, drogy apod. Veřejné prostory by proto měly být řešeny pokud možno v jedné výškové úrovni. Pokud je nezbytné vytvořit podchod, měl by být dostatečně široký a prosvětlený. Také by měl být "průhledný", aby ten, kdo do něj vstupuje v přímém směru, viděl i k jeho východu. Vstup by měl být v každém případě velmi pozvolnou rampou, tak aby si pěší jen stěží uvědomoval, že překonává výškový rozdíl. Úspěšné a skutečně používané jsou zpravidla ty podchody, které jsou doplněny obchody nebo provozovny občerstvení. Ani různé terasy nejsou dobrými veřejnými prostory, kdo nemusí, necítí potřebu na ně stoupat.

CIVITAS PER POPULI

Terasa v centru Prištiny (Kosovo, Jugoslávie)

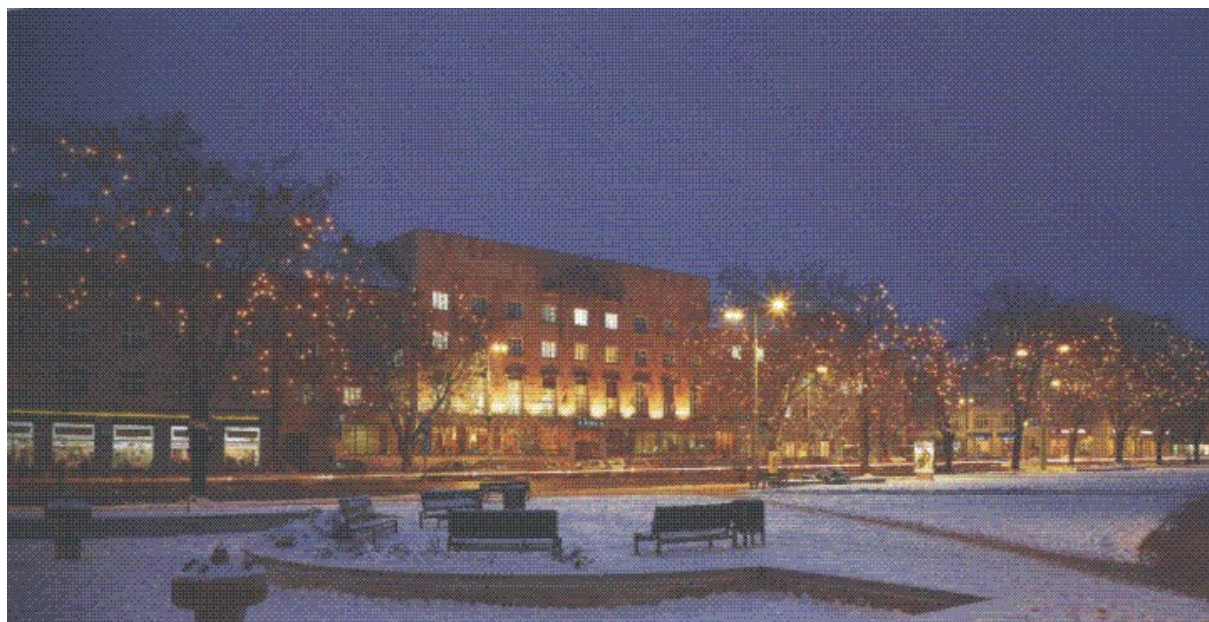
Přehlednost

S dobrou dostupností veřejného prostoru souvisí i potřeba snadné orientace v něm. Člověk by neměl být v prostoru zmaten, měl by z každého místa mít jasný přehled, kde se právě nachází. Přísně geometricky symetrické kompozice často vytvářejí situace, kdy dochází ke ztrátě orientace v prostoru. Přehlednost je jedním ze stěžejních požadavků nejen na tvorbu každého jednotlivého prostoru, ale zejména na tvorbu systému veřejných prostorů ve městě a s tím související problematika orientace ve městě a vnímání obrazu města.

Funkcionalistické a zejména pozdější socialistické veřejné prostory narušili onu křehkou rovnováhu mezi přehledností a možností orientace, kdy rozlehlé pláne mezi panelovými domy sice byly přehledné, ale člověk netušil nejen, kterým směrem je centrum, ale ani zda se nachází v Praze, Aši nebo Brně.

CIVITAS PER POPULI

Lidské měřítko

Pokud budeme zkoumat, proč jsou tak oblíbené historické (zejména středověké a renesanční) veřejné prostory, dospějeme k poznání, že mají "lidské" měřítko. Tyto prostory komponované pro pěšího pasanta jsou dostatečně otevřené, aby nepůsobily na svého návštěvníka tísnivě a zároveň dostatečně uzavřené, aby ho nelekaly svou rozlehlostí, jako např. náměstí Tchien an men v Pekingu, o němž Milena Holcová píše: "Nedá se minout, je největší na světě. Není totiž budováno pro lidi, ale pro ideje, což podtrhují megaportréty zasloužilých státníků. Jeho velebnost nesmí rušit lavičky, zeď, pulty, stánky..."⁴

Nejen celkové měřítko veřejného prostoru nebo jeho systému, ale i jeho jednotlivých prvků je významné pro vnímání veřejných prostorů a pocit pohody či nepohody v nich. Jedním z významných prvků, které ovlivňují vnímání měřítka veřejných prostorů je dle Gehla šířka objektů veřejný prostor lemujících. Gehl dělí portály domů do 5-ti skupin. *Skupina A* je charakterizována malými jednotkami s mnoha vstupy (15 – 20 na 100 m), vysokou variabilitou funkcí, žádnými slepými a pasivními jednotkami, kvalitními detaily a materiálem. *Skupina B* se vyznačuje relativně malými jednotkami (10 – 14 na 100 m), nižší variabilitou funkcí, občasnými slepými nebo pasivními fasádami, ale relativně vysokým množstvím detailů. *Skupina C* je směsí malých a velkých jednotek (6 -10 na 100 m), má nízkou variabilitu funkcí, nacházejí se zde i slepé nebo pasivní fasády a relativně málo detailů. Pro *skupinu D* jsou charakteristické velké jednotky (2 – 5 na 100 m), prakticky žádná variabilita funkcí, dají se zde najít slepé nebo pasivní fasády, chybí detaily. *Skupina E* je potom tvořena velkými jednotkami (0 – 2 na 100 m), žádnou variabilitou funkcí, slepými a pasivními fasádami, uniformním charakterem a absencí detailů.

Vybavení pro aktivity

Obyvatelný veřejný prostor musí být dostatečně vybaven městským mobiliárem, který bude podporovat lidské aktivity a nejrůznější činnosti ve veřejném prostoru. Jak jsem se již zmiňovala na několika místech dříve, lidské aktivity ve veřejném prostoru jsou stěžejním

⁴ HOLCOVÁ, M.: *I města mají duši*, Euromedia Group – Knižní klub, Praha 2000, str. 168 - 169

CIVITAS PER POPULI

prvkem jeho fungování a vybavení pro aktivity je tedy stěžejním požadavkem na ně kladeným. Samozřejmě povinné aktivity budou probíhat i přes nedostatečné nebo nevhodné vybavení prostoru, volitelné aktivity ale nikoli. Jen málokdo je ochoten si sednout uprostřed špinavé betonové nebo asfaltové plochy a odpočívat nebo rozprávět s přáteli.

Nevybavený veřejný prostor – Kavčí plácek v Hradci Králové

Každá aktivita samozřejmě vyžaduje jiné vybavení – pro chůzi postačí dostatečně široký chodník a komfortní dláždění, na kterém si dámy nezlomí podpatky od svých lodiček, pro sezení je třeba rozmístit v prostoru lavičky, pro mluvení a naslouchání musí být lavičky rozmístěny tak, aby na sebe lidé také viděli a vzájemně se slyšeli. Pro hry dětí je třeba vybavit prostor rozmanitým mobiliářem – prolézačky, houpadla i tradiční pískoviště jistě potěší. K některým aktivitám, jako je sezení či hry dětí mohou sloužit i prvky mobiliáře, které měly primárně jiný účel. Tak například sedět se dá docela dobře i na schodech nebo zvýšeném obrubníku a taková městská kašna se může stát doslova rájem letních her dětí.

Arles (Francie)

CIVITAS PER POPULI

Obslužný mobiliář, jako jsou odpadkové koše nebo orientační systém, je nezbytnou podmínkou každého obyvatelného prostoru. Stejně jako požadavky na dobrý a nápaditý design, kvalitní a trvanlivé materiály či precizní řemeslné zpracování.

Vytvoření příjemného klimatu

Pro to, aby veřejný prostor skutečně byl obyvatelný, nestačí ale pouze zvládnout jeho prostorové uspořádání a vybavení. V obyvatelném veřejném prostoru je třeba vytvořit něco navíc – pohodu. Pohoda, jako základní fenomén obyvatelného prostoru spočívá jednak ve zvládnutí přírodních i městským životem vytvářených rušivých vlivů, jako je eliminace hluku, pachů, prachu, větru, dostatek slunce i stínu, tak jak bylo popsáno výše v části o analýzách. Vedle toho musí vytvořit veřejný prostor i pohodu sociální. Musí být bezpečný pro všechny jeho návštěvníky od nejmenších dětí, které by měli mít možnost sami se pohybovat. Ulice nebo náměstí, kdy matky musí své malé děti trvale držet za ruku, jistě nejsou obyvatelné. Stejně tak by měly tyto prostory být bezpečné pro staré lidi, od intervalu pro chodce na přechodu počínaje, přes dostatek laviček k přestávce při chůzi až po eliminaci kriminality, jako jsou kapesní krádeže nebo dokonce přepadení. Veřejný prostor nesmí být rovněž zdrojem diskriminace pro některé skupiny obyvatelstva, zejména z důvodu jejich náboženské nebo etnické příslušnosti, a to jak v utlačování majority minoritou, tak samozřejmě i opačně. Obyvatelný veřejný prostor by měl vytvářet takové prostředí, kde každý snadno pozná hranici vhodného a nevhodného chování. V dobře obyvatelném veřejném prostoru by měla existovat skupina obyvatel, která s daným veřejným prostorem identifikuje, bude to zkrátka "jejich ulice či náměstí". Tito lidé se potom stávají přirozenými strážci veřejného prostoru. – Jane Jacobsová k tomu říká: "Na ulici musí být oči těch, které bychom mohli nazvat přirozenými majiteli ulice. Domy v ulici musí být orientovány do ulic. Nemohou se k ní obracet zadní stranou nebo slepou boční stěnou a nechat ji bez očí. Uživatelé musí být na chodníku téměř nepřetržitě, jak proto, aby zvětšili množství účinných očí na ulici, tak proto, aby dali podnět lidem v domácnostech, aby v dostatečném počtu pozorovali chodníky. Nikoho netěší sedět na verandě před domem v prázdné ulici nebo se na ni dívat z okna."

Literatura k tématu

Gehl, J.: *Život mezi budovami*, Nadace Partnerství Brno 2000

Gehl, J. – Gemzoe, L.: *Public Spaces. Public Life* (Kodaň), The Danish Architectural Press and the Royal Danish Academy of Fine Arts, School of Architectural Publishers, Copenhagen, 1996

Jacobsová, J.: *Smrt a život amerických velkoměst*, Odeon Praha 1975

Krier, L.: *Architektura volba nebo osud*, Academia Praha 2001

Šilhánková, V.: *Veřejné prostory v územně plánovacím procesu*, Civitas per Populi Brno 2003

www.partnerstvi.cz, www.pps.org

2.5 Bezpečnost

Problematika řešení bezpečnosti obyvatelstva a kritické infrastruktury doprovází stavbu měst a využití území již od nejstarších historických dob a na první regulativy Marie Terezie navázaly další, typické pro Rakousko - Uherskou střední Evropu, které ale vedou ke zkomfortnění pobytu občanů ve městech a k jejich dalšímu relativně bezpečnému rozvoji.

Bylo by mylné domnívat se, že tím, že naše města nepotřebují hradby, nepotřebují už vlastně žádné obranné systémy. Opak je totiž pravdou. Bezpečností rizika se totiž neustále mění a vyvíjí a bohužel i rozšiřují. Namísto přímého fyzického napadení na které v minulosti stačila hradba, tak jsou tu rizika dalších typů útoků různými atentátníky (přímé fyzické ohrožení např. odpálením nálože s trhavinami, ale i různé útoky chemickými či biologickými zbraněmi) nebo dokonce skupinami osob uvnitř města, a to z nejrůznějších důvodů, kde mocenské důvody nemusí být jako dříve hlavními.

Rozšiřují se i oblasti možného ohrožení, vedle tradičních oblastí vojenských rizik tu jsou rizika environmentální, sociodemografická nebo klimatická. Uvádíme jen orientační výčet rizik, kterými by se měla současná teorie i praxe bezpečnosti území, kritické infrastruktury a obyvatelstva zabývat:

V oblasti bezpečnosti, rizik a prostorového uspořádání by měly být zkoumány např. následující otázky:

- zásady uspořádání území z hlediska zajištění všeobecné bezpečnosti obyvatelstva a přípravy na mimořádné události
- opatření ke snížení bezpečnostních rizik z pohledu možností vzniku živelných katastrof a jejich četnosti (povodně, sesuvy půdy, větrné smrště, apod.)
- opatření na snížení bezpečnostních rizik z pohledu teroristických útoků, akcí rizikových skupin obyvatel nebo vojenských akcí
- uspořádání a zabezpečení dostatečné kritické infrastruktury pro řešení mimořádných událostí v území
- obecná prostupnost a dostupnost území (dostupnost důležitých infrastrukturních bodů a únikových a přístupových koridorů) v případě mimořádné (krizové) události
- vyhledání a popis potenciálně rizikových míst v území z hlediska bezpečnosti obyvatelstva i rizik, například v zásobování nebo ekologických rizik a následný návrh možného snížení rizik při plánování činností v území

V oblasti environmentálních rizik by měly být zkoumány např. tyto otázky:

- ochrana a dostupnost vodních zdrojů, včetně zajištění zásobení obyvatelstva vodou
- ochrana obyvatel před riziky znečištění ovzduší, prevence a preliminární osvěta v krizových oblastech znečištění ovzduší
- ochrana obyvatelstva před mimořádnými událostmi způsobenými živelnými pohromami
- opatření pro zachování populace obyvatel v oblastech se sníženou dostupností základních zdrojů a zvýšenými riziky živelných pohrom
- vytipování, testování a rizikové manuály pro územní plánování v bezpečnostně citlivých územích a plánování rizik v oblastech křížení více negativních faktorů prostředí vyplývajících ze struktury osídlení a struktury krajiny a sítí
- integrovaná ochrana obyvatelstva, případně cenných biotopů nebo staveb (včetně strategických) před fyzikálními, biologickými a chemickými riziky a lidským faktorem

CIVITAS PER POPULI

V oblasti sociodemografických rizik je nutno zkoumat např. tyto otázky:

- progres zdraví a zdravotního stavu obyvatelstva v souvislosti s věkovou strukturou (náchyllost k postižení civilizačními chorobami a snížená odolnost obyvatel k mimořádným událostem a stresovým faktorům)
- ochrana a bezpečnost dětí a mládeže v sídlech i krajině
- ochrana a bezpečnost v území při zachování odpovídající produkční schopnosti ekonomicky aktivní části obyvatelstva
- prevence a eliminace případných vlivů teroristických útoků a vojenských akcí zaměřených na vybrané strategické objekty nebo na skupiny obyvatel v území
- progres minoritních skupin ze zemí 3. světa v ČR, rizika menšin a jejich kulturních a sociálních civilizačních zvyklostí
- definice, složení-vytvoření, zajištění (výcvik a vystrojení) obranyschopných a akceschopných složek obyvatelstva jako reakce na světový vývoj společnosti i na případné zvýšení rizik v území
- sledování případných dopadů a rizik plynoucích z růstu počtu imigrantů, minorit a jejich vlivu a skupin obyvatel se zvýšenou latencí teroristických činů a organizované kriminality

Rizika uvnitř našich větších i menších měst nejsou ale doposud, až na výjimky, jednoznačně systematizována, což samozřejmě znesnadňuje řešení úkolů spojených s jejich odstraňováním a zejména v oblasti jejich prevence. Územní plánování se bohužel v současném systému řízení rozvoje osídlení omezilo na vizi plánu funkčního využití území a až na malé výjimky je spíše spojeno s naplňováním představ investorů než s jakýmkoliv bezpečnostními nebo jinými požadavky. V procesu územního plánování zmizelo i to poslední, co se problematice bezpečnosti území věnovalo, a to „doložky civilní ochrany“. Tyto „Doložky civilní ochrany“, ale zoufale v současném systému územního plánování chybí a chybí i základní sofistikovaný nástroj, který prostřednictvím GIS, družicových snímků, záznamů a digitálních mapových zdrojů namodeluje a zpřehlední možná rizika uvnitř města i za hranicemi současně zastavěného území.

CIVITAS PER POPULI

Obsah

1	Pár poznámek úvodem Co je udržitelný rozvoj?.....	3
2	Udržitelný rozvoj a současné město	5
2.1	Suburbanizace.....	6
2.1.1	Vlivy a dopady suburbanizace	8
	Literatura k tématu	15
2.2	Brownfields	17
2.2.1	Urbanistický problém brownfields.....	17
2.2.2	Socioekonomický problém brownfields	18
2.2.3	Ekologický problém brownfields.....	18
	Literatura k tématu	21
2.3	Zapojení (participace) veřejnosti	22
	Literatura k tématu.....	22
2.4	Veřejné prostory	23
	Obyvatelnost	24
	Literatura k tématu	29
2.5	Bezpečnost	30